

МИСТЕЦЬКІ ЗВ'ЯЗКИ ВИХОВАНЦІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ З ЦЕНТРАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ XVII—XVIII ст.

У статті відображено культурні та музичні зв'язки вихованців Києво-Могилянської академії з центрами європейської культури й освіти XVII—XVIII ст.

Ще на початку XVII ст. Петро Могила доклав багато зусиль, щоб заснована ним Колегія була на рівні західноєвропейських навчальних закладів, а також сприяв, щоб професорсько-викладацький склад і студенти були обізнані з новітніми досягненнями науки і культури інших країн. Упродовж XVII—XVIII ст. таке ознайомлення здійснювалося різними шляхами. Перш за все воно відбувалося під час навчання української молоді в закордонних університетах Франції, Іспанії, Голландії, Англії, Чехії, Польщі та інших країн. Як правило, більшість університетів Європи мали чотири факультети. Першим і обов'язковим для кожного вступника був підготовчий (артистичний) факультет, де студенти слухали курси лекцій з граматики, риторики, діалектики. Після опанування цих наук вони отримували ступінь бакалавра. Наступний ступінь магістра вони здобували, прослухавши лекції з філософії, арифметики, геометрії, астрономії та теорії музики. Успішно закінчивши підготовчий факультет, студенти здобували право вступати на богословський, медичний і юридичний факультети [1].

Значну частину української молоді в західноєвропейських університетах становили вихідці з гетьмансько-старшинських родин. Свій погляд на значення та мету освіти виклав гене-

ральний хорунжий Микола Ханенко у восьми пунктах «Повчання» старшому сину Василю Ханенку, написаного у червні 1746 р. перед відправленням його на навчання в Кільський університет (Голштинія, Пн. Німеччина). «Обучаться-же тебе,— писав М. Ханенко у четвертому пункті повчання,— латинського и французького языковъ, немецкому; поэтики, риторики, логики, физики; архитектуры воинской и гражданской; въ томъ числе и художества, например фехтуры, т. е. живописства, музыки, либо другого майстерства, что чесному человеку и учёному человеку къ знанию и искусству получить тебе совершенную теорию и практику: дабы за возвращениемъ твоимъ въ отечество наше показать еси въ самой вещи» [2]. Також Микола Ханенко піклувався про відкриття гімназії у Глухові. В кінці 1756 р. у листі до сина Василя М. Ханенко, писав: «Не можно-ли тамъ достать какого доброго учителя, чтобъ сюда (въ Глуховъ) къ намъ выехать и завёлъ гимназию, который здесь, собравши учеников, может иметь пенсию, ибо от всякой персоны может получать по три рубли в месяц, что чрезъ годъ учинить ему доходу триста рублей, а сверх того и квартера даётся» [3]. Але цей задум М. Ханенка не здійснився, й через два роки (у грудні 1758 р.) молодший син М. Ханенка буде направлений «для воспитания»

у Петербург, де «при посредстве» гетьмана К. Розумовського Іван Ханенко навчався під керівництвом академіка Модераха [4].

Чимало українських юнаків для набуття освіти та ознайомлення з інтелектуальним і культурним життям Європи їхали до Італії та Німеччини, університети яких вважали найпріоритетнішими, насамперед до найстарішого Болонського університету. Так, серед слухачів цього закладу був *Максим Березовський* (1745—1777), колишній вихованець Київської академії (дослідники називають різні дати від'їзду композитора до Італії: 1765, 1769 рр.). З початку 1770 р. він учився контрапункту у відомого композитора, професора Болонської музичної академії Джовані Мартіні, у якого водночас навчався і В.-А. Моцарт. Після успішно складеного іспиту 15.05.1771 року М. Березовський був прийнятий у члени Болонської філармонічної академії. Згодом ім'я М. Березовського було вписано поряд з іменем В. Моцарта та Й. Мислівечка як академіків Болонської філармонічної академії. Перебуваючи у Болоньї, М. Березовський написав духовні твори (літургія та ін.), у Пізі створив сонату для скрипки і чембало, а на початку 1773 р. під час карнавалу в оперному театрі м. Ліворно було поставлено його оперу «Демофонт». У Ліворно М. Березовський зустрічався зі своїми земляками-українцями, серед них: колишній гетьман України Кирило Розумовський, Д. Бортнянський, а також його знайомі італійці — В. Манфредіні та музиканти з італійської трупі, які повернулися з Росії до Італії [5].

Інший вихованець Київської академії *Дмитро Бортнянський* (1751—1825) в юнацькому віці (18 років) був направлений до Італії, де навчався під керівництвом відомого оперного композитора Бальдассаре Галуппі й засвоїв досягнення італійської та західноєвропейської музики (передусім музичних шкіл: Болоньї, Флоренції, Рима, Неаполя, Мілана, Модени). Саме у цей десятилітній період перебування в Італії (1769—1779 рр.) відбулося досягнення композиторської зрілості Д. Бортнянським. За кордоном він написав декілька опер на італійські лібретто: «Креон» (в оригіналі — «Антигона», 1777, театр Сан-Бенедетто), «Алкід» (1778, Венеція), «Квінт Фабій» (1779, Герцогський театр, Модена). Тоді ж створив низку вокально-інструментальних композицій, серед них: ансамбль «Ave Maria» (1775 р.), «Salve Regina» (1776 р.), хорові твори та ін. Як свідчать біографи Бортнянського, у Римі композитор познайомився із земляком, відомим скульптором Іваном Мартосом, який удосконалював свою майстерність в Італії. Їхня тружба тривала й надалі (відомим є бюст Бортнянського з мармуру у виконанні І. Мартоса, по-

ставлений у концертному залі Придворної співацької капели в Петербурзі) [6]. В Італії у Д. Бортнянського виникло й велике захоплення образотворчим мистецтвом, про що свідчить колекція картин італійських художників, яку він подарував Придворній імператорській капелі після повернення до Петербурга.

Знайомство з досягненнями науки і культури відбувалося і під час службових поїздок. Одним з найвідоміших вихованців Київської академії був *Григорій Сковорода* (1722—1794). На другому році класу філософії він перервав навчання у зв'язку із зарахуванням півчим до Придворного хору імператриці Єлизавети Петрівни у Петербурзі [7]. В чині «придворного уставщика» (диригента) супроводжував імператрицю під час її подорожі по Дніпру (серпень 1744 р.) та виклопотав собі повернення до Київської академії. Але невдовзі як співак церкви у складі Токайської комісії по заготівлі вин до царського двору виїхав до Угорщини. Перебуваючи на службі в Токаї, Сковорода здійснив за сприяння голови Комісії Ф. Вишневецького поїздки до Відня, Пресбурга, Праги та інших міст. Особливо значною виявилася мандрівка до Галле, тогочасного центру пієтичної філософії, знайомство з представниками якої справило значний вплив на формування власної філософської позиції Г. Сковороди (екзистенційно-кордоцентричної її основи). Повернувшись з-за кордону в жовтні 1750 р., він працював викладачем піітики у Переяславському колегіумі.

Завдяки культурно-мистецьким зв'язкам з центрами європейської культури українські митці вдосконалювали свою професійну майстерність. Так, серед студентів Київської академії був *Тимофій Білоградський* (р. н. невід. — пом. після 1767-го), який добре грав на бандурі, лютні, співав у академічному хорі. На початку 1730-х років його забрали до Придворного хору у Петербург, а 1733 року він був відряджений до Берліна та Дрездена, де вдосконалював свою гру на лютні у відомого музиканта Л. С. Вайса; там же навчався співу в італійській співачки Ф. Хасе (Бордоні) та сопраніста Аннібаллі. Був знайомий з відомим композитором Й.-С. Бахом. Після перебування солістом Придворного хору у Петербурзі (1739—1741) знову поїхав до Дрездена, де служив придворним музикантом графа Брюлля (1741—1746 рр.) [8].

Відомі випадки, коли вихованці Київської академії були у складі іноземного посольства. Наприклад, *Василь Венський* (1651 — р. см. невід.), здобувши освіту у Київській академії, з 1665 р. став співаком при дворі царя Олексія Михайловича у Москві. Після закінчення школи С. Полоцького у 1668 р. відряджений з боярином

О. Ордіним-Нашокінім до Курляндії, де перебував до 1669 р. [9].

З XVIII ст. стає типовим явищем залучення українських вчених, священників та співаків до російських посольських церков, розташованих за межами Росії. Однією з таких російських церков у Пруссії була соборна церква м. Кенігсберга (тепер м. Калінінград, РФ). Відомо, що *Олексій Новицький* (н. бл.1710 — р. см. невід.) після навчання у Глухівській музичній школі та Київській академії 1735 р. був відправлений до Петербурга, де став солістом Придворної імператорської капели. Того ж року відряджений до Пруссії, де співав у російській посольській церкві в Кенігсберзі (1735—1741 рр.). Згодом повернувся в Україну [10].

У фондах ЦДІАК України (ф. 269 — Канцелярія гетьмана К. Розумовського та ф. 127 — Київська духовна консисторія) знаходиться комплект архівних документів під назвою «*Про набір українських співаків до російської церкви м. Кенігсберг, 1760 року*» [11] у складі близько 60 актових джерел [12]. Так, «по именному Ея Императорскаго величества [Єлизавети Петрівни] указу» від 31.03.1760 р. «до Нашего малоросійского гетьмана К. Разумовскаго» повідомлено, що «до публичной церкви прусскаго города Кенигсберга скоро отправлены будут учёные священныя служители». Також «надлежит послать и певчих самых лучших голосов несколько человек», яких «повелеваем Вам выбрать оних из малороссян двенадцать человек и построя на всех по их обыкновенію одинакое платье» та «снабдя на дорожный проезд денгами как найскорее отправить на поштовых подводах в Нам Синод» [13]. Після отримання гетьманом імператорського указу вступала у дію централізована система оповіщення та адміністративно-урядових розпоряджень. Так, 9.04.1760 р. гетьман К. Розумовський видав ордери по всіх полках Лівобережної України з «предписанием сыскать самых лучших певчих по два человека басиста, тенора, альты и дискантов» і «представить всех их в Генеральной войсковой канцелярии» [14]. Далі з полкових канцелярій надходили відповідні розпорядження до сотенних правлінь. Крім того, гетьман звертався до єпископів: Чернігівського та Новгород-Сіверського, Переяславського та Бориспільського з проханням «выбрать четыре человека (басиста, тенора, альты и дисканта) з находящихся вокальной Вашего Преосвященства музыке» та до Київського Митрополита Арсенія «выбрать лучших четыре студента Академии», які «искусны в вокальной музыке певчие» [15]. Для практичного здійснення цієї акції, за розпорядженням К. Розумовського, відряджалися військові канцеляристи (т. зв. «нарочні»),

багато з яких були вихованцями КМА. Серед них: «обретающиеся в письменных делах» канцеляристи Генеральної військової канцелярії *Павло Думитрашко, Іван Конеский, Денис Стародубский, Стефан Мокрієвич та Олексій Войцехович* [16].

Отже, відомі імена вихованців Києво-Могилянської академії, які пройшли відбір і були направлені до Генеральної військової канцелярії у Глухів. Серед них: «лучшие четыре студента: басиста, теноръ, альтъ и дискантъ», які «искусны въ вокальной музыке певчие»: *Тимофій Данилевський, Петро Щербацький, Олексій Кветнецький, Онисим Журавовський*. Відбір та апробацію співаків проводив ієродиякон, «вчитель богословии» Київської академії — Самуїл [17]. Крім того, в числі відібраних співаків були вихованці Чернігівського колегіуму: *Іван Киселевич, Феодосій Курика та Стефан Мелницький*, які протягом квітня-травня 1760 р. пройшли спеціальну вокальну підготовку в Глухові, але до складу «двенадцати выбранных певчих» зараховані не були [18]. Також до набору потрапили «четыре студента, обучающихся» у Переяславській семінарії, але відомі прізвища лише двох співаків: *Микола Райко та Пилип Якубовський* [19]. Протягом квітня-травня 1760 р. усі відібрані співаки перебували в Глухові, де пройшли спеціальну короткочасну вокальну підготовку в Глухівській музичній школі. До «Списка выбранных в певчие» дванадцяти осіб для відрядження до Петербурга, а потім до Кенігсберга, були зараховані три вихованці Київської академії: «басиста» *Щербацький Петро*, «дисканти» — *Данилевський Тимофій та Забузький Опанас* (останній працював канцеляристом Ніжинської полкової канцелярії й навчався у Київській академії). «По надлежащем их приборе за деньги из Скарбу войскового» (а саме: «исправление на всех по их обыкновенію одинакое платье» та «снабдя на дорожный проезд деньгами») співаки у супроводі двох «нарочних», один з яких — військовий канцелярист Пироцький Ілля на поштових підводах були доставлені до Петербурга 16.VII.1760 р., де разом з «находящимися в Петербурге по национальным делам» військовим товаришем Кирилом Бугаєвським та військовим канцеляристом Тимофієм Подгарським були «представлены и приняты в Конференции» і до відрядження у Кенігсберг «оставлены при императорском дворе». Протягом 1760—1763 рр. співаки перебували при російській посольській церкві м. Кенігсберга, а навесні 1763-го повернулися в Україну. Похідною Генеральною військовою канцелярією від 28 та 30.03.1763 р. видано паспорти «Малороссянам бывшим въ Прусии въ Кенигсберге въ певческой должное-

ти», де зазначено «о свободном их пропуске» від Москви до Глухова та «о свободном где пожелают житеи» [20].

В архівних документах також згадуються російські посольські церкви у Німеччині, Італії, Франції, до яких упродовж XVIII ст. відправляли на довготривалу службу українських співаків. Так, ще хлопцем був відряджений до Петербурга *Тимофій Доброгорський*, де в 1741—1744 рр. співав у Придворному хорі, з 1744 р. — півчий російської посольської церкви м. Кіля (Шлезвіг-Голштинія, тепер ФРН) [21]. Випускник Київської академії *Максим Баранович* привернув до себе увагу чудовим голосом і 1755 р. був відряджений спочатку до Петербурга, а звідти до м. Кіля співаком придворної православної Катерининської церкви, заснованої на початку XVIII ст. при дворі герцога Голштинського Фрідріха його дружиною, царівною Анною, дочкою імператора Петра І. Перебуваючи в Кілі (1755—1767 рр.), М. Баранович досконало вивчив німецьку мову, відвідував лекції з медицини в Кільському університеті, а також 1767 р. захистив докторську дисертацію під назвою «De internecione» («Про внутрішні органи») [22]. Інший соліст Придворної співацької капели в Петербурзі українець *Ілля Максимович* відряджений до тієї ж церкви з 1756 р. [23]. Українські співаки *Роман Александрович* та *Микола Сагайло* у 1761 р. були відряджені до російської церкви в Іспанії [24]. З 1761 по 1766 р. перебували на службі при російській церкві в Аугсбурзі (Німеччина) українські співаки *Іван Міщенко* та *Тимофій Козачинський* [25]. У 1761 р. відряджений до Парижа українець *Зіновій Черневський*, де служив півчим російської посольської церкви (до 1788 р.) [25].

Типовим явищем тогочасного життя було мандрування дяків, студентів. Як правило, вихованці Київської академії, що здійснювали освітню мандрівку, відвідували декілька країн. Типовою є доля *Іллі Турчиновського* (1695 — р. см. невід.), сина березанського сотника, а згодом полкового обозного у наказного гетьмана Івана Сулими — Михайла Турчина. Музичні здібності виявилися з дитинства, мав гарний голос. Початкову освіту здобув у школі Свято-Успенської церкви м. Березані, а також у березанського дяка Іоана Кудинського. Продовжив освіту він у школі Покровської церкви с. Синявки на Чернігівщині, де опанував мистецтво співу (бл. 1703—1704). Протягом 1707—1708 рр. був «канонархом» лівого криласного хору Києво-Михайлівського монастиря і водночас навчався у нижчих класах Київської академії. У 1708 р. Турчиновський припинив навчання й повернув-

ся додому. З 1710р. почав мандрувати на терені тогочасної України та Білорусі. Перебував у Чернігові, Синявці, Могильові, Шклові, Гомелі, Лоеві, Репках, знову у Чернігові, Седневі, Переяславі і повернувся до Березані. Під час своїх освітніх мандрівок І. Турчиновський працював писарем у синявського сотника Мандрики; був дяком у школі Печерського монастиря с. Попова Гора, згодом — писарем у компанійського сотника цього ж села. Перебуваючи у Могильові, він вдосконалив свої знання з латинської мови у школі Покровської церкви, а також вступив до єзуїтської школи. Чотири роки І. Турчиновський працює регентом хору Благовіщенського монастиря у Шклові, а також займається педагогічною практикою. Тут він створив співочу капелу, до складу якої входили місцеві співаки та мандрівні студенти Київської академії. Відомо, що відбувалися театральні виступи (наприклад, «діалог з інтермедією»), виконувались духовні та світські пісні. Близько 1716—1717 рр. Турчиновський повернувся до Березані, де був «принят певчие в катедру переяславскую к Кирилу Шумлянскому за реента». 3.11.1718 р. у храмі Успіння Богоматері м. Березані Турчиновський за «певческие заслуги» хіротонований архієреєм К. Шумлянським у сан священника і помер у похилому віці в іншій парафії. Залишив незавершену автобіографію (останній запис — 21.05.1725), яка містить опис типової долі колишнього студента Київської академії, мандрованого дяка [27].

Історія Київської академії 50—60-х років XVIII ст. пов'язана з ім'ям останнього гетьмана України-Гетьманщини Кирила Григоровича Розумовського (1724/28—1803), який у 1743—1745 рр. навчався у вищих навчальних закладах Німеччини, Франції та Італії. У 1763 р. він подав імператриці Катерині II проект створення в Україні двох університетів (один з яких перетворений з Київської академії), кількох гімназій та інших освітніх установ. Київська академія мала перейти у відомство гетьмана, лише богословський факультет мав залишатися під наглядом митрополита. Але проект не було здійснено [28].

Таким чином, протягом XVII—XVIII ст. Києво-Могилянська академія генерувала зі своїх вихованців видатних українських мислителів, вчених, діячів культури і мистецтва, композиторів, їх обізнаність перебувала на рівні найвищих досягнень тогочасної європейської науки, техніки, освіти, культури і музичного мистецтва. Безумовно, культурно-мистецькі зв'язки мали двосторонній характер. Але водночас вони забезпечували інтеграцію української культури XVII—XVIII ст. до європейської спільноти.

1. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. — К.: Український центр духовної культури, 2001. — С 30.
2. Бодянский О. Историческое сведение о генеральном хорунжем Николае Даниловиче Ханенке // Ханенко Н. Диариушь или журналъ, т. е. повседневноя записка случающихся при дворе гетьмана Иоанна Скоропадского, окказий и церемоний. — М., 1858. — С. XIV (Предисл.); Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии: В 3-х томах. — Т. 1. — Киев. — 1888. — С. 78—79; Лазаревский А. М. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка (1727—1753 гг.) // Киев, старина. — 1884. — Т. 8. — № 3. — С. XI (Предисл.); Черниговские губернские ведомости. — 1852. — № 34. — С. 349—352.
3. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии: материалы для истории заселения, землевладения и управлений: В 3-х томах. — Т. 1, — К., 1888. — С. 79.
4. Там само.
5. Воронников П. Березовский и Галуппи // Библиотека для чтения — СПб., 1851. — Т. 105. — С. 112—113; Рыцарева М. Г. Композитор М. С. Березовский: жизнь и творчество. — Л.: Музыка, 1983. — С. 89.
6. Долгов Д. Д. С. Бортнянский. Биографический очерк // Литературное прибавление к журналу «Нувеллист». — 1857, март. — С. 18.
7. ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 19254. — Ч. 1. — Арк. 135—137; Козицький П. О. Замітки про Григорія Савича Сковороду (ІР НБУВ. — Ф. XXXIX. — Спр. 222. — Арк. 1).
8. Шудря М. А. Білоградський Тимофій // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII—XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. 3.1. Хижняк; За ред. В. С Брюховецького. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. — С 73.
9. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. — Т. 1. — Казань, 1914. — С. 320, 322.
10. Там само.
11. Вперше згадку про ці документи подано: Хижняк 3.1. Києво-Могилянська академія. — К.: Вища школа, 1981. — С 227.
12. ЦДІАК України. — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 3289; Ф. 127. — Оп. 1020. — Спр. 3276.
13. ЦДІАК України. — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 3289. — Арк. 1 — А.
14. Там само. — Арк. 4—6.
15. Там само. — Арк. 2—3 зв., 8.
16. Там само. — Арк. 9, 12, 13—13 зв., 19—26 зв., 49-49 зв.
17. ЦДІАК України. — Ф. 127. — Оп. 1020. — Спр. 3276. — Арк. 1—1 зв.
18. Там само. — Арк. 26—26 зв.
19. Там само. — Арк. 7—7 зв., 10.
20. УДІАК України. — Ф. 269 — Оп. 1. — Спр. 3289. — Арк. 22—23 зв.; 28—29; Спр. 4)33. — Ч. 1. — Арк. 23 зв. — 24; Ч. 2. — Арк. 22—23 зв.; 28—29; 167 зв., 168.
21. Харлампович К. В. Вказ. праця. — С 836.
22. Рогожина Н. В. Баранович Максим Павлович // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII—XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. 3.1. Хижняк; За ред. В. С Брюховецького. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. — С. 61.
23. Харлампович К. В. Вказ. праця. — С 833.
24. Там само — С 839; УДІАК України, — Ф. 1973. — Оп. 1. — Спр. 104. — Арк. 3.
25. Харлампович К. В. Вказ. праця. — С 838.
26. Там само. — С 833.
27. Горежо-Баранівська Л. І. Турчиновський Ілля Михайлович // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII—XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. 3.1. Хижняк; За ред. В. С Брюховецького. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. — С 549—550.
28. Путро О. І. Розумовський Кирило Григорович // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII—XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. 3.1. Хижняк; За ред. В. С Брюховецького. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. — С 459.

L. I. Horenko-Baranivska

CULTURAL CONTACTS OF THE STUDENTS OF KYIV-MOHYLA ACADEMY WITH THE CENTRES OF EUROPEAN CULTURE OF THE XVII—XVIII CENTURY

In the article reflection the cultural and musical connections of the pupil of Kyiv-Mohyla Academy with the centres European culture of the XVII—XVIII century.